

TATAR HAYATINDAN BİN İKİNCİ GECE YAHUT KADI'NIN İFTİRASI

Zaynobidin Abdirashidov
Berlin Humboldt Üniversitesi Doktorantı
Özbekçeden aktaran: Bayram Orak

İsmail Gaspıralı'nın hayatının ve eserlerinin her bir sayfası araştırılmaya değerdir. Kendisine gelince, o sadece Kıımlı bir reformcu olarak değil, bütün Türk dünyasının büyük simalarından biri olarak değerlendirilmelidir. Gaspıralı'nın yaptığı işler ve düşüncelerinden bugünün Türk toplulukları için de verimli bir şekilde yararlanmak mümkündür. Son on on beş yıl içinde bu konuda pek çok çalışmalar yapıldı. Bu çalışmalar, Türkiye, Kıım, Tatarıstan, Özbekistan, ABD ve daha pek çok ülkenin bilim adamlarınca ortaya kondu. Bunları tek tek saymaya gerek yok.

Gaspıralı'nın şahsiyeti, araştırmacıları her zaman görünmez bir cazibe ile kendine çekmektedir. Buna rağmen onun hakkında bilinmeyen pek çok şey vardır. O, yaşamı boyunca, şahsına karşı dostlukla düşmanlığı, hakikatle iftirayı, sevgiyle nefreti birlikte gördü. Türlü arşivlerde, kütüphanelerde bulunup ortaya çıkarılan ve çıkarılmakta olan yazışmalar ve onunla ilgili diğer belgeleri tahlil edildiğinde bazı fikirdaşlarının bile ona karşı bazen haksız bir yol tuttukları görülür. Gaspıralı'nın başlattığı "ceditçilik" hareketine muarız olarak ortaya çıkan ve "kadımciler" diye isimlendirilen grup ise öküze altında buzağı arayıp, onu ne şekilde olursa olsun eleştirmeye ve bundan kendi çıkarları doğrultusunda yararlanmağa çalışmıştır. Yakın zamanlarda elimize geçen ve henüz çoğunluk tarafından bilinmeyen bir kitapçık bunun delillerinden biridir.

Münih kütüphanesinde saklanan bu kitap elimize tesadüfen geçti. Kütüphane'nin "Doğu Avrupa ve Doğu" bölümü kitaplarının alfabetik karteksinde bir kitap Gaspıralı hakkında yazılmış olarak gösterilmekte idi. Kitabın adına, o zamana kadar, hiçbir yerde rastlamamıştım. Gaspıralı'nın yeni bir eserini buldum diye çok sevdim. Kitabın adı da çok ilginçti: *Tatar Hayatından Bin İkinci*

Gece yahud "Tercüman muharriri Prens İsmail Beg'in Bahçesaray'dan Rubşçuk'ta Merdan Mezarına Seyahati. Derhal sipariş verip kitabı aldım. Sevincim uzun sürmedi. Eser İsmail Gaspıralı'ya ait değildi. Kitabın birinci sayfasında, başlığın hemen altında şu sözler yazılmıştı: "*Rusya mahkemelerinde miras davaları. Zahirde insan hakikatte hain adamlar. Her okuyana ibret olur bir vakû hikaye. Neşr etti Süleyman Mirza Ayriçinskiy*". Buna rağmen, kitabı hemen okuyup bitirmeye yönelik iştiyakım sönmemişti.

Kitap 41 sayfa hacminde olup Sen Peterburg'ta, Abdureşit İbrahimov¹ matbaasında basılmış. Üzerinde neşir tarihi bulunmuyor. Fakat, 1907-1908 yılları arasında basıldığı tahmin edilebilir. Çünkü, Abdureşit İbrahimov'un 1908'de Rusya'yı terk edip Türkiye'ye gittiğini ve anlatılan vakaların, kitapta yazıldığına göre dört yıl², yani 1903-1907 yılları arasında devam ettiğini göz önünde tutacak olursak, bu sürenin doğru olduğu görülür.

Kitapta, Kırım soylularından olan Halim Sultan Bulgakova hanım'ın vefatından sonra, miras yüzünden mirasçıları arasında geçen mahkeme olayları anlatılmaktadır. Olayların olumsuz kahramanı olarak da İsmail Gaspıralı görünmektedir.

İsmail Gaspıralı, kitapta sözü edilen miras meselesi hakkında *Tercüman* gazetesinin 1904-1906 yılları arasında çıkan çeşitli sayılarında bazı yazılar yazmıştır. Halime Sultan Bulgakova hanımın vefatıyla ilgili haber, *Tercüman*'ın 15 Ocak 1903 tarihli 2'inci sayısında çıkmış ve vefat tarihi olarak da 11 Ocak gösterilmiştir. Kitabı yazanın iddiasına göre ise 1902 yılında. Halime Hanım ömrü boyunca Kırım'ın diğer soylu kadınlarından farklı davranmamış ve ömrünün son beş yılında pek çok hayır işleri kılarak iyi bir isim bırakmış³.

Olayların anlaşılması için kahramanlarını biraz tanıyalım. Kitabın yazarı ve esas mirasçı olan Süleyman Mirza Ayriçinskiy Halime Sultan Bulgakova Hanım'ın amcasının oğludur. Diğer mirasçılar, Mahmut Bek Balatukov, Mamat Mirza Yaşlavskiy ve Esmâ Kaytazova Hanımdır. Bunların son ikisi, Halime

¹ Abdureşit İbrahimov (Reşit Kadı, 1857-1944): Din âlimi, gazeteci, yayıncı. Petrburg'ta çıkan *Mir'atü'l-Menahi* (1900-1908) ve *Ülfet* (1906-1907) gazetelerinin redaktörü. Rusya Müslümanları Kongresi ve siyasî teşkilatının kurucularından biri.

² Ayriçinskiy Süleyman Mirza, Tatar hayatından bin ikinci gece yahud "Tercüman" muharriri Prens İsmail Beg'in Bahçesaray'dan Rusçuk'ta Merdan Mezarına Seyahati, S. Petersburg, Abdureşit bin Ömer İbrahimov Matbaası, s.: 4.

³ Vefatname, *Tercüman*, 15 Yanvar 1903.

Sultan Bulgakova'nın teyzesinin çocuklarıdır. Süleyman Mirza Ayrıçinskiy, bunları Halime Sultan Hanım'ın uzak akrabaları olarak zikretmektedir⁴.

Gaspıralı, bu miras meselesinden *Tercüman*'da ilk defa 1904 yılında bahseder⁵. O'nun bu işle ilişkisini göstermek ve olayları iyice anlamak için burada bu makalenin tamamını vermeyi uygun görüyoruz.

"Kıymetli bir mülk olan Mamay⁶ topraklarının davasına bu aralık Kırım'da hayli göz kulak verilmektedir. Bu malın davası merhum Muhammet Giray Bulgakov zevcesi Hanım Sultan'ın vefatı ile açıldı. Hem desatine⁷ çok hem gussa. Bunların hakkında nesep ve asabalıklarından bahsetmeyeceğiz; ancak, işin iç yüzünü, mazrufunu enzar-ı umuma demek istiyoruz. Çünkü, ibretten hâli iş değildir.

Vaktiyle Kırım'da iki togan kardaş Mamayski Çelebiler var imiş. Bunlardan Abdullah Çelebi Mamayski'nin kızı Melek Hanım Celal Mirza Ayrıçinski'ye kocaya veriliyor. Atası vefat ettikten sonra Mamay Karyesi şu Melek Hanım'a mal olur. İkinci Mamayski kızı Bulatokovlar familyasına girer. Mahmut Bey Bulatokov'un şimdi Mamay'a sahabetlik ettiği bundan naşidir. Melek Hanım'ın Celal Mirza'dan üç kızı dünyaya gelir. Bu kızların biri Hanım Sultan, Muhammet Giray Mirza Bulgakov'a tüşer; diğeri Fatma Sultan Ahmet Şah Mirza Yaşlavski'ye tüşer. Üçüncü kızı validesinin sağlığında vefat ettiğinden şimdilik sükut ile geçilecektir.

Eğer Mamay sahibesi olan Melek Hanım'ın günleri ve ömrü kaide-i makbule üzre geçmiş olsa idi vefatından sonra Mamay toprakları ciğerpareleri olan iki kızına kalacak idi. Şeriat ve zakon ve insaf bunu iktiza edecek idi.

Ama Kırım'da kaide-i makbulenin bin türlü hileler ile karmakarışık olup gittiği çoktan beridir. Bu ahlak marazı yalnız bana sana değil pek çok adama musallat olmuş ve gah beni gah seni doğru yoldan çıkarmaktadır. Kırım Rusya tasarrufuna girdikten beri kadim şeriat ve selef tesirlerinden maada bir de zakon tesirâtı işleye başladı. Kadimden malum hile-i şer'iyelere bir de hile-i zakoniyeler koşuldu. Ciddî ve güzel bir terbiye göremediğimizden ve menimizi heva-yı nefse tabi edip, ele her ne geçerse helal ve geçmeyen haram bilmeye

⁴ Ayrıçinskiy Süleyman Mirza, Tatar hayatından bin ikinci gece yahud "Tercüman" muharriri Prens İsmail Beg'in Bahçesaray'dan Rusçuk'ta Merdan Mezarına Seyahati, S. Petersburg, Abdureşit bin Ömer İbrahimov Matbaası, s.: 6.

⁵ Mamay Davası, *Tercüman*, 27 Fevral 1904.

⁶ Kırım'da, Akmescit yakınlarında bir köyün adı.

⁷ Çarlık Rusyası devrinde kullanılan alan ölçü birimi. 1 desyatına 1,45 hektara eşittir.

alıştık. Arhivada mahsus bir çok eski davalara, iddialara göz taşlanırsa bugün nefsimize şeriat yaradıkta kadıya, ertesi gün daha ziyade fayda zakondan edileceğini işitip sekretere selam verdiğimiz ve bugün yalnız Müslüman ve ertesi gün yalnız grajdan organına sarıldığımız dolap dolap, deste deste evrak ve [ ] kemal-i teesüfle görülmektedir. Bu halleri göre göre cümlemiz alıştık. Merhum Melek Hanım'ın hane-i devletleri dahi bu hal-i teessüfeden hâli olmadığı anlaşılıyor. Celal Mirza Ayrcinski'den Melek Hanım'ın üç kızı olduğunu söylemiştik. Bunlardan Hanım Sultan Muhammet Giray Mirza Bulgakov'a ve Fatma Sultan Ahmetşah Mirza Yaşlavski'ye verilmişler idi. Bu kibarlardan Muhammet Giray, zamanesinin zakonçu mirzalarından idi. Ahmetşah Mirza, köylü, namazcı mirzalardan idi.

Günlerden bir gün Mamay topraklarından birkaç yüz desatine Muhammet Giray zevcesi Hanım Sultan ismine küpçü krepost⁸ ile geçirilir. Biraz sonra kalan cümle toprak dahi böylece Hanım Sultan'a mal edilir. Vasiyet ya da hediye tarikiyle mümkün olmayan iş "sattım-aldım" tarikiyle olabildiğinden olur gider. Bu alış verişte Hanım Sultan kaç akça verdiği ve Melek Hanım'ın el koyduğu kağıtların ne olduğunu bilip bilmediği yalnız Allah'a malumdur. Ancak Rusça bilmek kayda kaldı, Müslümanca dahi okur yazar değildi. Zaten (öldüğüne göre) okuy, dua, kitap Kırım'da hoca bikeler medar-ı taayyüş hanımlarınki yalnız desatine ve topraktır.

Her ne ise Küpçü Krepost sayesinde bay kaynananın kıyavı bay kadının kocası ölür, ileri lâzım değildir. Tazedir, herkese malûm.

Bunun ile beraber kart baba ve malından göz göre turup mahrum edilmiş Fatma Sultan ve babaları köy köşesinde kalmışlar idi. Gel zaman geç zaman Fatma Sultan geçinde Mamay yok evlat kaldı. Hanım Sultan geçindi evlat yok Mamay kaldı. Eminim ki bu işte hükümet vardır. Su yolunu, hak yerini bulacaktır. Üfürme Küpçü yalan şahitli hükm-i şer'î resmen güçlüdür ama adalet ve helaliyet daha güçlüdür. Çünkü zakona ve şeriata hile sokuluyor, adalet ve hakkaniyet hile kabul etmezler. Çünkü bunlar safvet-i Rahmandır.

Kadıya Sudya'nın edeceklerini bade işitir, görürüz. Şimdilik hak ve insafa arka verip, Hanım Sultan'a, cümle asabalarına ve nefis oğlu olsa idi buna dahi hitaben şunu diyeceğiz: Kardeş, bu gel geç dünyasıdır. Gaflet etme; Mamay'ın tam nısfı Fatma Hanım'ın evladına mahsustur. İndallahta ve ehl-i insan nazârında bu hak bunlarındır. Var, bunlarla helalleş. Hisselerini ver ve cümleleniz beraber dua edip geçmişlerin suçlarını affettirmeye ağlaya ağlaya Cenab-ı Hakk'a yalvarın. Kalan bir nısf Mamay'a helalinden sahip olmaya bak. Nefse

---

⁸ Alış satış şartnamesi.

uyup [ ] kayuş yola sakın sapma. Kaysı yoldan gidersen arka giden şu yoldan düşerler. Geri kayıtılmaz. Bizim bildiğimiz bu kadar."

Bu makaleden, Gaspıralı'nın, hakikaten de miras için dava açan Mahmut Bek Balatukov, Mamat Mirza Yaşlavskiy ve Esmâ Kaytazova Hanım'ın tarafında olduğu anlaşılıyor. Gerçekte bu üç şahıs, yardım isteğiyle Gaspıralı'ya başvurmuşlar⁹. Miras kalan yerler, aslında hile ile ya da Muhammet Giray Mirza Bulgakov, bacanağı Ahmetşah Mirza Yaşlavski'ye göre sözü daha fazla geçtiği için, kaynanasının topraklarını o ölmezden evvel karısı adına alış veriş yoluyla ele geçirmiştir. Mesele böyle olunca, Süleyman Mirza'dan başkalarının da mirasta hak iddia etmeleri tabiidir.

Süleyman Mirza, Gaspıralı'yı bir taraftan başkalarının malında gözü olmakla suçlarken bir taraftan da *Tercüman*'ın ve Gaspıralı'nın halk arasındaki itibarının azalmakta olduğunu iddia etmektedir. Yine onun iddiasına göre, Gaspıralı, bu şekilde itibarını yükseltmek istiyormuş¹⁰. Müellifin bu iddiaları acaba hakikate ne kadar yakın?

Gaspıralı'nın aydınlar ve halk arasındaki itibarı sağlığında da öldükten sonra da hiçbir zaman azalmamıştır. Buna delil olarak, bu kitabın basıldığı yıllarda, yani 1908 yılında, *Tercüman*'ın 25'inci yılı münasebetiyle düzenlenen jübile töreni gösterilebilir¹¹. Bu törenin büyük bir coşkuyla geçmesi, dünyanın çeşitli yerlerinden gelen tebrik telgrafları ve törene katılanların çokluğu Süleyman Mirza'nın iddialarının asılsız olduğunu göstermektedir. Yine bu yıllar, *Tercüman* gazetesinin müşteri sayısının en çok arttığı bir döneme denk gelmektedir. 1907 yılında gazetenin tirajı 5000 civarında idi¹².

Tercüman gazetesinin 1905'ten sonra siyasî bakımdan biraz itibardan düştüğü başka kaynaklarda da söylenmektedir. Bunun baş sebebi olarak da gazetenin içeriğinin biraz eskidiği ve çok ihtiyatkar davrandığı gösterilmektedir. Rus hükümetinin 1905 yılında ilan ettiği **MANİFESTO**dan sonra kısa sürede artan Türkçe gazeteler, *Tercüman*'ın maksatlarını, aslında daha açık bir şekilde dile getirmeye başlamışlardı¹³. Ancak, hükümetin siyasetini açıkça eleştirmeleri ve doğrudan siyasete girmeleri sebebiyle, bu gazetelerin çoğu kısa sürede kapatıldı. *Tercüman*'ın çalışmalarını ihtiyatlı bir şekilde sürdürmesinin sebebi budur.

⁹ Mamay Asabeliği, *Tercüman*, 7 April 1906.

¹⁰ Ayrıçinskiy Süleyman Mirza, Tatar hayatından bin ikinci gece yahud "Tercüman" muharriri Prens İsmail Beg'in Bahçesaray'dan Rusçuk'ta Merdan Mezarına Seyahati, S. Petersburg, Abdureşit bin Ömer İbrahimov Matbaası, s.: 3.

¹¹ Bu konuda bakınız: *Tercüman*, 2 Mayıs 1908; Fatih Kerimî, *Kırım'a Seyahat*, İstanbul, 2004.

¹² Gankevich V., *Na Slujbe pravde I prosveshiniyu*, Simferopol': Dozla, 2000, str. 127.

¹³ Bogdanov D., İzmail-bek Gasprinskiy i dvadsatipyatiletie tatarskoy gazety "Terzhiman". Iz dela kancelyarii popechitelya Kazanskogo uchebnogo okruga po 3-mu stolu. 19 april' 1908 g. - *Ismail Gasprinskiy. Istoriko-dokumental'nyj sbornik*. Red. M. Gosmanov. Kazan', 2006, str. 119.

Gaspıralı'nın sözlerine göre, *Tercüman* 1908 yılına kadar milleti bilinçlendirmek için sadece maarif sahasında çalışmış ve gazetenin uzun süren bu birinci devresi şimdi sona ermiştir¹⁴. Gaspıralı, bu dönemden itibaren, siyasetle fiilen ilgilenmeye başlayacağını ve *Tercüman*'ın da içerik ve tarz yönünden saf siyasî bir organ olacağını söylemektedir. Bununla birlikte Türk topluluklarının ilerlemesine engel olan iç ve dış düşmanlara karşı **MAKSATLI** ve sert (?) bir mücadeleye girişmeyi de kendi önüne bir vazife olarak koymaktadır¹⁵.

Süleyman Mirza'nın Gaspıralı'ya yönelttiği suçlamalardan biri de başkasının malına göz koymaktır. Onun iddiasına göre, mahkemenin kararı, kendisine dava açan üç kişinin lehine olacak olursa, onların alacakları üç yüz bin rublenin yüz binini Gaspıralı alacakmış¹⁶. Gaspıralı'nın onlardan bu kadar para alması nasıl mümkün olur? Gaspıralı, *Tercüman* matbaasından elde ettiği gelir ve gazetenin daha ileri gitmesi için gelen çeşitli yardımlara kanaat etmeyip zenginlik uğruna her şeyi yapabilecek biri imiş. Gaspıralı, ömrü ve faaliyetleri sırasında birinin malına mülküne göz dikmek şöyle dursun, tersine, kendisi, elinden geldiğince, hayır işleri peşinde koşan biridir. Onun, sadece "usul-i cedit" okulları için binlerce kitabı ücretsiz olarak basıp dağıtması bizim sözumüzün doğruluğunu ispat etmektedir. Gaspıralı matbaası faaliyeti boyunca sadece *Tercüman* gazetesinin basım ve dağıtımından, yılda 1100 rubleden fazla gelir elde etmiştir. Bu miktara, matbaanın diğer baskı faaliyetlerinden elde ettiği gelir eklenmemiştir¹⁷. Hal böyleyken, Süleyman Mirza'nın bu suçlaması da hem yakışsız hem de bir iftiradan başka bir şey değildir.

Süleyman Mirza'nın Gaspıralı'yı asıl suçladığı şey, Süleyman Ayriçinskiy'nin kırk yıl önce öldüğü konusunda sahte belgeler hazırlamaktır¹⁸. Gaspıralı, *Tercüman*'da bu olayı açıklarken Süleyman Mirza'yı Şeyh İslam Çelebi olarak tanıtmaktadır¹⁹.

¹⁴ *Iz pisem Gasprinskogo rodnym i blizkim. A. Topchibashevü. 11 aprelya 1908 g. Bahçisaray. -- İsmail Gasprinskiy. İstoriko-dokumental'nyj sbornik. Red. M. Gosmanov. Kazan', 2006, str. 119.*

¹⁵ Aynı eser. str. 119-120.

¹⁶ Ayriçinskiy Süleyman Mirza, Tatar hayatından bin ikinci gece yahud "Tercüman" muharriri Prens İsmail Beg'in Bahçesaray'dan Rusçuk'ta Merdan Mezarına Seyahati, S. Petersburg, Abdureşit bin Ömer İbrahimov Matbaası, s.: 4.

¹⁷ Bogdanov D., İzmail-bek Gasprinskiy i dvadsatipyatiletie tatarskoy gazety "Terdzhiman". Iz dela kancelyarii popechitelya Kazanskogo uchebnogo okruga po 3-mu stolu. 19 april' 1908 g. - *İsmail Gasprinskiy. İstoriko-dokumental'nyj sbornik. Red. M. Gosmanov. Kazan', 2006, str. 452-453.*

¹⁸ Ayriçinskiy Süleyman Mirza, Tatar hayatından bin ikinci gece yahud "Tercüman" muharriri Prens İsmail Beg'in Bahçesaray'dan Rusçuk'ta Merdan Mezarına Seyahati, S. Petersburg, Abdureşit bin Ömer İbrahimov Matbaası, s.: 2-7.

¹⁹ Mamay Asabeliği, *Tercüman*, 7 April 1906.

Tatar Hayatından Bin İkinci Gece Yahut Kadı'nın İftirası

"Mamay mülkünden ötürü Kırım'da cereyan eden dava (proses) bu tarafta cümlelerin dikkatindedir; vakıan dikkat olunacak bir davadır. İlerde bütün Rusyaca dahi dikkate alınacaktır. Bu davada mazlum taraf bize müracaat etti. Her ne kadar iş muhakeme ve evrak-ı resmîye ve ilam-namelere binaen yine mahkemelerde bakılacağı derkar ise de kahvehanelerde işi yoğurdu, pişirdi, tüşürdüler."

Gaspıralı'nın bu sözlerinden, vîfet hakkındaki vakıanın sokak dedikodusundan başka bir şey olmadığı anlaşılıyor. İşin aslı böyle olmasına rağmen, bu vakıa hakkında yazılmış olan mektup, Reşit Kadı namıyla meşhur olan Abdureşit İbrahimov'un *Ülfet* gazetesinde yayınlanmıştır. Bu noktada, Reşit Kadı ile İsmail Gaspıralı'nın arasındaki münasebeti belirginleştirmek gerektiğini düşünüyoruz.

Bilindiği gibi Reşit Kadı, 1905'ten sonraki siyasî değişimlerde Rusya Müslümanlarına liderlik etme arzusuna düşen ve bu sahada Gaspıralı gibi şahıslarla **BELLAŞUV**'e girişen kişilerden biridir. Reşit Kadı, 1905 yılı başlarında, Tatar gençleri arasında radikal-demokratik bir siyasî partinin teorisini yaymaya çalışmış; gençlerin toplantılarında bu partinin esaslarını havi broşürler dağıtmış ve kısmen de başarılı olmuştur. Bu çalışmalarıyla, Ayaz İshaki, Hüseyin Yamaşev gibi gençleri kendi safına çekmiş ve sonraları kendi fikirlerinin yayılmasında bu gençlerden yararlanmıştı. Rusya Müslümanlarının, 1906 yılı Ocak ayında Peterburg'ta gerçekleştirilen II. Kongresinde ise hemen hemen bütün Müslüman delegelerin karşı çıktığı, merkeze bağlı olmayan özerk idareler kurulması fikrini savunmuştu²⁰. Bize, Gaspıralı ile Reşit Kadı'nın ilişkileri, Rusya Müslümanları'nın birinci kongresine hazırlık aşamasında ve kongre sırasında bazı meseleler görüşülürken yara almış gibi geliyor. Gaspıralı, 11 Sentabr 1906 yılında Ali Merdan Topçubaşev'e²¹ yolladığı mektupta Reşit Kadı'nın faaliyetlerinden duyduğu kızgınlığı dile getirmektedir:

"Reşit, *Ülfet*'te haddini aşıyor. Onu çok sert bir şekilde uyarmaya mecbur oldum. Alçak, bütün aydınlarımızı milletin yanında olmamak ve sadece ceplerini düşünmekle suçluyor."²²

²⁰ <http://kitap.net.ru/habutdinov5.php>

²¹ Ali Merdan Topçubaşev (1862/65-1934): XX. asır başlarında Rusya Müslümanlarının göze çarpan büyük simalarından biri. Rusya Devlet Duması'nda milletvekilliği ve Dumadaki Müslüman partisinin liderliğini yapmıştır. 1905-1906 yılları arasında yapılmış olan Müslüman kongrelerinin düzenleyicilerinden ve liderlerinden idi.

²² *Iz pisem Gasprinskogo rodnym i blizkim. A. Topchibashevu. 11 aprelya 1908 g. Bahcisaray. -- İsmail Gasprinskiy. İstoriko-dokumental'nyj sbornik. Red. M. Gosmanov. Kazan', 2006, str. 116.*

Bu mektuptaki ifadelerden, Reşit Kadı'nın, Gaspıralı'nın adını karalamak isteyen Süleyman Mirza Ayrıçinski "Şeyh İslam Çelebi"nin mektubuna gazetesinde niçin yer verdiği anlaşılmaktadır. Yine, Gaspıralı'nın yukarıdaki mektubundan anlaşıldığına göre Reşit Kadı, Gaspıralı'yı, Rusya Müslümanlarının faaliyetlerinden uzaklaştırmaya çalışmış ve Müslüman aydınlar arasında bölünmeye sebep olmuştur. Kazan'da Ayaz İshaki tarafından çıkarılan *Taň Yulduzı* gazetesi bütün bu işlerde büyük bir rol oynamıştır²³. Yani, Reşit Kadı, yukarıda da söylediğimiz gibi, kendi fikirlerini yaymak için, toplumsal faaliyetlere yeni katılan gençleri kullanmıştır. Dikkat edilirse bu kitap da Reşit Kadı'nın Peterburg'taki matbaasında basılmıştır. Reşit Kadı'nın o dönemdeki faaliyetlerini göz önünde bulunduracak olursak, Süleyman Mirza'nın mektubunda ve kitabında Gaspıralı'ya yöneltilen suçlamaların bazıları, bizzat Reşit Kadı tarafından ortaya atılmış ya da abartılmış olmalıdır.

Gaspıralı, *Ülfet*'te çıkmış olan mektup hakkında "*Muharrir Abdurreşit Efendi gaflet etmese idi bizim "Çelebi"nin tuzağına tüşmez idi; çünkü, hayli zaman kadılık ettiğinden, tarafeynden iş anlamazdan mukaddem ilam ve hüküm veril(mey)eceğini bizden daha alâ bilir. Fakat "mektubu" olmuş bitmiş bir iş zannetmişler ve belki de imzanın Aynurlu olduğuna itimad buyurmuşlar. Her nasıl ise de ziyen yok*"²⁴ diye yazıyor.

Gaspıralı'nın bu makalesinden anlaşıldığına göre, Süleyman Mirza Ayrıçinskiy, "Şeyh İslam Çelebi" mektubunu *Hayat*²⁵ gazetesine de göndermiş; ama, gazetenin yayın kurulu bu mektubu yayınlamayı reddetmiştir.

"Efendim, idarehanemize 'Kırk sene makberede medfun bir mevtanın hayatı' ünvanıyla 18 Mart tarihli gayet uzun bir makale gönderip, ayrıca hususî bir mektupta diyorsunuz ki 'Makale-i hakikat-beyanım garaz-ı şahsi olmayarak müteaddit delaîl ile ispata muktedir olacağım bir hakikat bulunmağıla gazeteni-zin mesleğine muvafık olduğuna şüphem yoktur... Derç eylemenizi rica eyleirim...' Sehvediyorsunuz, yanılıyorsunuz efendim. Makaleniz, gazetemizin mesleğine asla ve katiyen muvafık değildir! Muvafık olabilmek için 'ispata muktedir olacağınız hakikat'i evvel emirde devlet ya şeriat mahkemelerinde 'müteaddit delaîl ile' ispat edebilmelisiniz... Lakin, edebilseniz de yine gazetemizin mesleğine muvafık olamayacaktır; çünkü, biz, hakikatin **Tercüman** gazetesi muharriri İsmail Bey Gasprinski hazretleri tarafında olduğuna kani olup, onun sözünü şimdiki mahkemelerin hükmünden muteber tutacağız!..

²³ Aynı eser, str. 117.

²⁴ Mamay Asabeliği, *Tercüman*, 7 April 1906.

²⁵ Ali Merdan Topçubaşev'in redaktörlüğü altında, 1905-1906 yılları arasında Bakü'da yayınlanan Türk gazetesi.

Tatar Hayatından Bin İkinci Gece Yahut Kadı'nın İftirası

*Mahkeme hükmü ise anın sözünden muteber olabilmek için iptida mahkemeler özleri medeniyet ve terakkیات-ı içtimaiye-yi hazıraya, adalet ve hürriyete muvafık surette tanzim ve ıslah olunmalıdır, vesselam!..*²⁶

Gaspıralı, Süleyman Mirza'ya "ağzımızdan cevap almak istiyor. Cevap vereceğiz... Ama Çelebi Agay huzurunda değil, mahkemeler huzurunda, sabredin"²⁷ şeklinde bir cevap vermektedir.

Bütün yukarıda yazılanları tahlil edildiğinde, bu iftirayı ortaya atanın Reşit Kadı olduğu meydana çıkmaktadır. Onun bu davranışını, bu miras meselesi dolayısıyla Gaspıralı'nın halk arasındaki itibarın zedeleyip bu vesileyle onu az da olsa, siyasî sahneden uzaklaştırmaya yönelik bir davranış olarak değerlendirmek gerekir.

XX. asrın ilk on yılında Rusya Müslümanları arasında vuku bulan büyük içtimai-siyasî değişiklikler ve bu alandaki mücadeleler, Gaspıralı'nın yazdığı gibi, "iç ve dış düşmanlar"la sert mücadeleler şeklinde geçmiştir.

---

²⁶ Hayat, 1906 yıl No.: 70; Mamay Asabeliği, *Tercüman*, 7 April 1906.

²⁷ Mamay Asabeliği, *Tercüman*, 7 April 1906.

